

Scientific– Research Article

The Application of Creative Drama in Training Feedback Skill to 13-15 years old Teenagers (A case study of a boy's high school in Robat Karim city)

Amir Hossein Keshavarz Jebeli ¹ , Mehdi HamedSaghaeian ² (Corresponding Author)

¹ Master's Degree Graduate, Acting Department, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

² Associate Professor, Department of Acting & Directing, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

(Received: 02.06.2024, Revised: 24.11.2024, Accepted: 30.11.2024)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34320.1250>

Abstract

Adolescence is the second period of life and the most important period of every person's life. This period starts with biological changes and signs of puberty and transition, and ends with youth and choosing a social role. The purpose of this research is to investigate the effect of feedback skill training by using creative drama which is a purposeful and improvisational process in which the role-players participate in improvisation under the supervision of a teacher, it was possible to improve this skill in 13 to 15 year-old teenagers. This research that uses descriptive and analytical method, was carried out using library and internet resources and a total of 55 people as the main group and 40 people as the control group consisted of students of two primary schools for boys in the first middle level of the city of Rabat Karim. The main group had 12 weeks of education when the control group had none. The main research question is: How can creative drama improve feedback skills in adolescents aged 13 to 15? The effects of training in this way during the previous two stages of pre-test and post-test using Barton's communication skills questionnaire and using «covariance analysis» method and «SPSS » software have been studied and the results have been analyzed quantitatively and qualitatively. By analyzing the obtained results, the correctness of the proposed hypothesis is proved and it shows that it is possible to benefit from the creative display, its tools and features as a practical method in the field of effective teaching of communication skills to the age group of 13-15 male teenagers. For example, examining the changes in feedback skill parameters (non-verbal) of the two groups, we see a significant difference between the average growth of the main group (0.71) and the control group (0.2) in the two stages before and after the test, which shows that the training provided to The method of creative presentation has been effective in improving feedback skills.

Keywords: Creative Drama, Communicative Skills, Life Skills, Adolescent, Feedback Skill.

1- Email: a.keshavarzjebeli@modares.ac.ir

2- Email: saghaian@modares.ac.ir

How to cite: Keshavarz Jebeli, A.H. and HamedSaghaeian, M. (2025). The Application of Creative Drama in Training Feedback Skill to 13-15 years old Teenagers. (A case: study of a boy's high school in Robat Karim city), Journal of Applied Arts, 5(1), 63-75.

Doi: 10.22075/aaj.2024.34320.1250

کاربرد نمایش خلاق در آموزش مهارت بازخورد به نوجوانان ۱۵-۱۳ سال

(مطالعه موردی: مدرسه‌ی پسرانه در شهرستان رباط کریم)

امیرحسین کشاورزجلی^۱

مهدی حامدسقایان (نویسنده مسئول)^۲

^۱ دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، گروه بازیگری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

^۲ دانشیار، گروه بازیگری و کارگردانی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۱۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۰۴، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۹/۱۰)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34320.1250>

چکیده

نوجوانی دوره دوم زندگی و مهم‌ترین دوران زندگی هر فرد می‌باشد. این دوره با تغییرات زیستی و نشانه‌های بلوغ آغاز شده و با انتقال به دوران جوانی و انتخاب نقش اجتماعی به پایان می‌رسد. این دوره با تغییرات جسمانی، اجتماعی، هیجانی و شناختی بسیاری همراه است. نوجوان مایل به برقراری روابط اجتماعی گسترده و تعامل با همسالان خود است اما این تغییرات علاوه بر فشار بر نوجوان با ایجاد تعارض باعث می‌شوند که او ارتباط مناسب با دوستان، اعضای خانواده و معلمان را از دست بدهد. هدف پژوهش اثبات این فرضیه است که آموزش مهارت بازخورد به شیوه نمایش خلاق که، فرآیندی است، هدفمند و بداهه که نقش‌آفرینان با مشارکت در اجرا به وسیله بداهه‌پردازی و فاصله‌گذاری در کمال سادگی با آفرینش نشانه‌ها زیر نظر مربی به فعالیت می‌پردازند، موجب ارتقاء مهارت بازخورد در نوجوانان ۱۵-۱۳ سال می‌شود. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع اسنادی و اینترنتی که در طی آن ویژگی‌ها، اهداف و ابزارهای نمایش خلاق مورد مطالعه قرار گرفته‌است، انجام گرفته و همچنین با همراهی یک جمع ۵۵ نفره به‌عنوان گروه اصلی و ۴۰ نفره به‌عنوان گروه شاهد متشکل از دو مدرسه‌ی پسرانه مقطع اول متوسطه شهرستان رباط کریم که گروه اصلی تحت آموزش به مدت ۱۲ جلسه بوده و گروه شاهد هیچ گونه آموزشی ندیده است. سؤال اصلی تحقیق آن است که نمایش خلاق چگونه می‌تواند موجب ارتقای مهارت بازخورد در نوجوانان ۱۳ تا ۱۵ ساله شود؟ بررسی تأثیرات آموزش به این شیوه در طی دو مرحله‌ی پیش‌آزمون و پس‌آزمون با استفاده از پرسشنامه سنجش مهارت‌های ارتباطی بارتون به روش تحلیل «کوواریانس» و با نرم افزار «SPSS» به صورت کمی و کیفی مورد تحلیل قرار گرفته‌است. با تحلیل نتایج به‌دست‌آمده درستی فرضیه مطرح شده مورد اثبات قرار می‌گیرد و نشان می‌دهد که می‌توان از نمایش خلاق، ابزار و ویژگی‌هایش به‌عنوان یک شیوه‌ی کاربردی در حوزه‌ی آموزش اثربخش مهارت‌های ارتباطی به گروه سنی نوجوانان پسر ۱۵-۱۳ بهره برد. به طور مثال بررسی تغییرات پارامترهای مهارت بازخورد (غیرکلامی) دوگروه، شاهد تفاوت قابل توجهی میان رشد میانگین گروه اصلی (۰,۷۱) و گروه شاهد (۰,۲) در دو مرحله‌ی پیش و پس از آزمون می‌باشیم که این تفاوت نشان می‌دهد آموزش‌های صورت گرفته به شیوه نمایش خلاق بر ارتقاء مهارت بازخورد مؤثر بوده‌است.

واژه‌های کلیدی: نمایش خلاق، مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های زندگی، نوجوان، مهارت بازخورد.

*این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نویسنده اول با عنوان «استفاده از نمایش خلاق در آموزش مهارت‌های ارتباطی در زندگی نوجوانان (مطالعه موردی: نوجوانان ۱۵ - ۱۳ سال)» در دانشگاه تربیت مدرس است که به راهنمایی نویسنده دوم انجام شده‌است.

1- Email: a.keshavarzjebeli@modares.ac.ir

2- Email: saghaian@modares.ac.ir

شیوه ارجاع به این مقاله: کشاورزجلی، امیرحسین و حامدسقایان، مهدی. (۱۴۰۴). کاربرد نمایش خلاق در آموزش مهارت بازخورد به نوجوانان ۱۵-۱۳ سال (مطالعه موردی: مدرسه‌ای پسرانه در شهرستان رباط کریم)، نشریه هنرهای کاربردی، ۱۵(۱)، ۶۳-۷۵.

Doi: 10.22075/aaj.2024.34320.1250

مقدمه

دوره‌ی نوجوانی به‌عنوان دوره‌ای که در طی دهه‌های اخیر به رسمیت شناخته شده و به صورت کلی به عنوان دوره‌ای انتقالی میان کودکی و بزرگسالی از آن یاد می‌شود. بلوغ مهم‌ترین شاخصه‌ی این دوره می‌باشد که در طی آن تغییرات مختلفی از جمله تغییرات فیزیکی، ذهنی و تغییرات بسیار مهمی در روند ارتباط فرد با محیط و اشخاص اطرافش از جمله خانواده و گروه همسالان به وقوع می‌پیوندد. حال اگر بتوان نوجوانان را با آموزش این مهارت‌ها در بهتر کنار آمدن و مدیریت هر چه بهتر این تغییرات و همچنین پشت سر گذاشتن این دوران با کمترین تنش یاری نمود، می‌توان امید داشت که ما بزرگسالانی موفق، والدینی همراه و افرادی مفید برای جامعه در آینده خواهیم داشت. نمایش‌خلاق یکی از شیوه‌های آموزشی‌ای است که نوجوانان می‌توانند در آن با خیالی آسوده و به دور از هر گونه ترسی از قضاوت شدن این مهارت‌ها را یاد گرفته و همچنین تنش‌های خود در این دوره را خصوصاً در حوزه مهارت‌های ارتباطی با کمترین مشکل پشت سر بگذارند. در این پژوهش تلاش بر این است که به دو پرسش چگونگی استفاده از این شیوه در آموزش مهارت بازخورد به نوجوانان ۱۳-۱۵ سال و همچنین تأثیرات آموزش‌های صورت گرفته بر نوجوانان پاسخ دهیم.

پیشینه پژوهش

در زمینه‌ی استفاده از نمایش‌خلاق به‌عنوان شیوه‌ی آموزشی برای گروه سنی نوجوان پژوهش‌های زیادی انجام نگرفته‌است. امینی و همکاران در مقاله «نقش نمایش خلاق در تعلیم و تربیت با بهره‌مندی از آرای جان دیویی» (۱۴۰۰)، در مجله «هنرهای زیبا- هنرهای نمایشی و موسیقی» نقش بازی‌های نمایشی را در ارتقاء آموزش در مدارس مورد مطالعه قرار می‌دهند. محمدرضا رضائی در پایان‌نامه خود در دانشگاه پیام‌نور کرمانشاه «اثربخشی آموزش به شیوه

نمایش‌خلاق را بر خودکارآمدی خلاق و نگرش به خلاقیت دانش آموزان پایه پنجم ابتدایی» (۱۳۹۸)، در قالب دو گروه ۳۰ نفره آزمایش و کنترل مورد مطالعه قرار می‌دهد. مامی و امیرا در مقاله «تأثیر نمایش‌خلاق بر سازگاری اجتماعی، قضاوت اخلاقی و خلاقیت دانش آموزان» (۱۳۹۵)، در نشریه «علمی- پژوهشی آموزش و ارزیابی» به بررسی تأثیرات آموزش به شیوه نمایش خلاق بر دانش‌آموزان دختر پایه چهارم ابتدایی شهرستان ایلام می‌پردازد. از آنجایی که تاکنون پژوهش مشخصی پیرامون نمایش‌خلاق و به‌کارگیری آن برای گروه سنی نوجوان جهت آموزش مهارت‌های ارتباطی صورت نگرفته‌است، در این پژوهش قصد داریم تا با به‌کارگیری این شیوه برای گروه سنی نوجوانان ۱۳-۱۵ سال و با هدف آموزش مهارت بازخورد به مطالعه ویژگی‌ها و ظرفیت‌های نمایش خلاق پرداخته و همچنین از آن‌ها در آموزش مهارت بازخورد بهره ببریم و در انتها تأثیرات آموزش‌های صورت گرفته را مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم.

روش پژوهش

در این پژوهش با مطالعه و استفاده از امکانات، منابع و تکنیک‌های نمایش‌خلاق به‌خصوص تکنیک بداهه‌پردازی و گفت‌وگو در طی دوازده جلسه و با تمرکز بر آموزش مهارت‌های ارتباطی میان‌فردی (بازخورد) در طی یک طرح درس چهاربخشی آموزش‌های مورد نظر صورت پذیرفت. در مرحله اول با وضع قوانین اولیه‌ای در کلاس همچون احترام به یکدیگر و به همراه داشتن دفترچه یادداشت انجام گرفت و در جلسات بعدی سعی شد تا با تمرکز بر مهارت‌های ارتباطی مؤثر در امر بازخورد از جمله ارتباط چشمی در هنگام صحبت، شمرده و با صدای بلند صحبت کردن، مشخص بودن مخاطب صحبت و... قوانین دیگری نیز به مجموع قوانین کلاس اضافه گردید. که در ادامه طول همین مرحله، مرحله‌ی اعتمادسازی نیز به موازات آن در طی چهار جلسه

ادامه یافت. در پروسه اعتمادسازی دانش‌آموزان با ارائه بيوگرافی‌ای از خود که شامل مواردی همچون اهداف، علایق (فیلم، موسیقی)، مهارت‌ها، و... پرداختند که موجب آشنایی هر چه بیشتر مربی با آن‌ها و کمک به پیشبرد بهتر روند کلاسی در جلسات بعدی و همچنین طراحی مفید و سازگاتر فرآیندهای کلاسی با جو کلاسی با هدف ارتقاء مهارت بازخورد و آشنایی هر چه بهتر دانش‌آموزان با خود و همکلاسی‌هایشان گردید. در سومین مرحله دانش‌آموزان دست به ساخت شخصیتی به نام منتخب با تمام ویژگی‌های رفتاری، فیزیکی، رفتاری و... زدند که در نهایت این شخصیت برآیندی بود از فردی که اکثریت بچه‌های کلاس می‌توانستند با او ارتباط برقرار کرده و یا حتی دوست شوند. در طی این مرحله تلاش می‌شد تا روند کلاسی به صورت گفت‌وگو محور، با رعایت قوانینی که در هر جلسه با پیشنهاد مربی و یا خود دانش‌آموزان و با موافقت اکثریت آن‌ها به پیشرفت خود ادامه دهد. در چهارمین مرحله از دانش‌آموزان خواسته شد تا به عنوان تکلیف پایانی و هر یک صورت انفرادی منتخب خود را با تمام ویژگی‌های فیزیکی، رفتاری و... مدنظر خود طراحی و به مربی ارائه نماید. در طی جلسات دانش‌آموزان به صورت متناوب مهارت‌های ارتباطی مورد نیاز خود و به طور ویژه مهارت بازخورد را با کمک یکدیگر و مربی تمرین نموده و همچنین به کشف و شهود در حوزه‌های ارتباط با خود و دیگری در روابط میان فردی پرداختند. در طی جلسات مربی هم به‌عنوان هدایت‌کننده جریان کلاس و هم در زمان‌های مورد نیاز به‌عنوان بخشی از فرآیند کلاسی نقش‌آفرینی و در بازی بچه‌ها سهیم می‌شد. ذکر این نکته لازم است که پژوهشگر در طراحی چارچوب کلاس و بازی‌های طراحی شده از تمرینات موجود در کتاب «بازی‌های نمایشی برای نوجوانان»^۱ نوشته‌ی جسیکا سوئل^۲ الهام گرفته‌است.

نمایش خلاق

از بازی‌های نمایشی می‌توان به‌عنوان سرچشمه‌ی اصلی نمایش خلاق نام برد و همچنین این دو را در هفت اصل فرآیند، مشارکت، نقش‌آفرینی، بداهه‌پردازی، ساده‌گرایی، فاصله‌گذاری و نشانه‌گرایی با یکدیگر مشترک دانست. اما نمایش خلاق اصل دیگری نیز دارد که تفاوت آن را با بازی نمایشی رقم می‌زند و آن وجود مربی است. در واقع مربی تمام اصول گفته شده بازی‌های نمایشی را با در نظر گرفتن ویژگی‌های نمایش خلاق و کمک گرفتن از تکنیک‌های آن برای رسیدن به هدف یا اهدافی که برای نمایش در نظر گرفته‌است به‌کار می‌گیرد. نمایش خلاق را به اشکال گوناگون تعریف کرده‌اند. چمبرز^۳ می‌گوید «نمایش خلاق شکلی از وانمود بازی است. یک تجربه‌ی سازمان یافته که با دقت طراحی می‌شود و به اجرا در می‌آید. این نمایش به وسیله‌ی خود کودکان اجرا می‌شود و به وسیله‌ی خود آن‌ها طراحی و ارزیابی می‌شود. اگر چه کم‌وبیش در آن از تکنیک‌های نمایشی استفاده می‌شود، اما نمی‌توان آن را به معنی سنتی نمایش خواند» (چمبرز، ۱۳۹۳: ۶۶). اساتید دیگر نیز تعریف‌های دیگری را از نمایش خلاق ارائه کرده‌اند، اما آنچه میان همه‌ی آن‌ها مشترک است و در ابتدا نیز به آن اشاره شد، حضور ثابت هفت اصل بازی‌های نمایشی به علاوه‌ی اصل هشتم یعنی حضور مربی به‌عنوان هدایت‌گر و نیز عنصر خلاقیت در کلیه‌ی این تعاریف است. می‌توان گفت که نمایش خلاق «جریانی است، هدفمند و فرآیند محور، که نقش آفرینان با مشارکت در اجرا به وسیله‌ی بداهه‌پردازی و فاصله‌گذاری در کمال سادگی با آفرینش نشانه‌ها زیر نظر یک مربی دست به خلق و تصویر زنده‌ی زندگی می‌زنند» (کیانیان، ۱۴۰۱: ۷۷).

ویژگی‌های نمایش خلاق

با توجه به تعاریفی که برای نمایش خلاق ارائه شد از

۵- خودآگاهی (آقاعباسی، ۱۳۸۶: ۳۶؛ ابوالمعالی، ۱۴۰۱: ۳۸؛ HEINIG, 1993: 6)

منابع نمایش خلاق

برای آموزش به شیوه نمایش خلاق می‌توان از منابع گسترده و متنوعی بهره برد که این منابع می‌توانند در اثر بخش بودن آموزش‌های صورت گرفته و همچنین دستیابی به اهداف مدنظر مربی نقش مؤثری را ایفا کنند. از جمله این منابع می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱- قصه و داستان ۲- شعر ۳- کتاب‌های کودکان و نوجوانان ۴- منابع درسی ۵- بازی و آواز ۶- سایر منابع: فیلم، هنرهای تجسمی، انیمیشن و... همچنین «به‌طور کلی: هر منبعی که ظرفیت غنی بالقوه‌ای برای بازی، کشمکش، شخصیت‌پردازی، استفاده از زبان گفتاری، حرکت، درگیری حسی و تخیلی، گسترش تمرکز و عاطفه و تقویت هویت داشته باشد می‌توان آن را در نمایش خلاق به کار گرفت» (اکبرلو، ۱۴۰۱: ۵۱-۵۰).

تکنیک‌های نمایش خلاق

مربی نمایش خلاق در راستای دستیابی به اهداف مدنظر خود در کلاس‌ها و همچنین کنترل و پیشبرد کلاس می‌تواند تکنیک‌های مختلفی را به کار بگیرد. از جمله تکنیک‌هایی که مربی می‌تواند با توجه به شناختی که از شرکت‌کنندگان به دست می‌آورد در راستای اهداف مدنظر خود از این تکنیک‌ها به صورت مجزا یا ترکیب آن‌ها با یکدیگر بهره ببرد. عبارتند از:

۱- **تنش‌زدایی:** در ابتدای کارگاه و با هدف کاهش دادن تنش بدنی، آرامش جسمی و روحی و تقویت تمرکز و توجه شرکت‌کنندگان تمرینات تنش‌زدایی برگزار می‌شود. در پایان کارگاه نیز با هدف آزادسازی ذهنی و جداسدن از فعالیت انجام می‌شود.

۲- **تمرینات اعتمادسازی:** هدف این فعالیت ایجاد اعتماد، آشنایی و احساس نزدیکی بین شرکت‌کنندگان در یک فعالیت مشارکتی و گروهی است. این فعالیت معمولاً در بخش آماده‌سازی و

مهم‌ترین ویژگی‌های آن می‌توان به فرآیند محور بودن، عدم وجود مخاطب و... اشاره داشت که در ادامه به شرح و تفصیل این ویژگی‌های پرداخته می‌شود.

۱- **تأکید بر فرآیند:** در واقع همان‌طور که گفته شد در نمایش خلاق مسیری (فرآیند) که افراد با یکدیگر طی کرده و بدون هر گونه استرس از فشار اجرا مثل حفظ کردن متن در طول آن هر کس به نتایج و برداشت‌های متفاوت خود رسیده و محصول نهایی (اجرا) یا وجود ندارد و یا در اولویت نیست و نیز هیچ گونه نتیجه‌گیری خاصی وجود نخواهد داشت.

۲- **آزمایشگاهی بودن:** افراد بحران را می‌آزمایند، نگرش‌ها و توانایی‌های خود را محک می‌زنند، زندگی را در محیطی امن تمرین می‌کنند و به طور فی‌البداهه به آن عکس‌العمل نشان می‌دهند.

۳- **عدم وجود مخاطب:** در نمایش خلاق، اجراگر و مخاطب خود افراد هستند و هیچ‌گونه مخاطبی خارج از جمع شرکت‌کننده وجود ندارد. به عبارت دیگر آن‌ها بر کار یکدیگر نظارت و همدیگر را نقد می‌کنند.

۴- **ابزاری آموزشی و پرورشی است:** نمایش خلاق می‌تواند به عنوان ابزاری در امر آموزش و پرورش عمل کند. امروزه در کشورهای پیشرفته نمایش خلاق وارد برنامه آموزشی دوره‌های پیش‌دبستانی و دبستان شده و فرآیند آموزش را لذت‌بخش‌تر و ماندگارتر کرده‌است (آقاعباسی، ۱۳۸۶: ۲۹-۲۷).

اهداف نمایش خلاق

نمایش خلاق در ذات خود اهداف مختلفی در زمینه رشد فردی اشخاص را دنبال می‌کند که مهم‌ترین آن را می‌توان آموزش مهارت‌های زندگی دانست. از جمله مهم‌ترین اهداف نمایش خلاق که هم حوزه تربیتی-آموزشی و هم حوزه رشد و بهبود مهارت‌های فردی را شامل می‌شود، عبارت است از: ۱- تعلیم و تربیت همراه با سرگرمی و آموزش ۲- افزایش توان فکری و اندیشیدن خلاق ۳- رشد اجتماعی، افزایش توان کارگروهی و تقویت مشارکت ۴- بهبود مهارت ارتباطی

پیش‌تر در روزهای نخستین فعالیت نمایش‌خلاق صورت می‌گیرد و شرکت‌کنندگان را به سمت عضوی از یک گروه بودن هدایت می‌کند.

۳- بداهه‌پردازی: تکنیک بداهه‌پردازی یکی از مهم‌ترین تکنیک‌های بخش اجرایی کارگاه نمایش‌خلاق است. بداهه‌پردازی تصویری از بازی‌سازی است که از تجربیات و دیده‌های فرد شکل می‌گیرد. از آنجایی که خاله‌بازی‌های کودکانه و نمایش‌های خودجوش بدون هدایت مربی از این تکنیک سرچشمه می‌گیرد و شرکت‌کنندگان با آن آشنایی لازم را دارند، با یک فضا سازی و هدایت درست می‌توان اجرای قابل قبولی داشت.

۴- گفتگو: افراد برای بیان افکار، عقاید و احساسات خود از گفت‌وگو استفاده می‌کنند. آن‌ها می‌توانند در صحنه‌هایی که بازی می‌کنند، گفت‌وگو و سازمان‌دهی کنند و پس از اجرای صحنه‌ها، پاسخ خود را به آن‌ها بیان کنند. (شیخ الاسلام، ۱۴۰۱: ۱۲۸-۵۹).

نوجوانی

نوجوانی مرحله‌ای انتقالی در زندگی هر انسان است که بین سنین ۱۳ تا ۱۹ سالگی روی می‌دهد. نوجوانی، کودک را به‌سوی دوران بزرگسالی و رشد کامل هدایت می‌کند. «نوجوانی از کلمه لاتین (Adolescere) مشتق شده‌است که به معنای «رسیدن به بزرگسالی» است. دوران نوجوانی ممکن است در بعضی از جوامع ابتدایی‌تر کوتاه باشد و در بعضی جوامع پیشرفته طولانی‌تر. درمیان جوامع بدوی و فرهنگ‌های اولیه و جوامع غیرصنعتی بلوغ و نوجوانی هم‌زمان بودند و کودک زمانی که توانایی تولیدمثل پیدا می‌کرد بالغ تلقی می‌شد ولی امروزه نوجوانی معنای وسیع‌تری داشته و دربرگیرنده بلوغ و رشد عاطفی، اجتماعی، ذهنی و اخلاقی است» (شهرآرای، ۱۳۸۴: ۱۰-۹). «نوجوانی دوره دوم زندگی است. این دوره با تغییرات زیستی و نشانه‌های بلوغ آغاز شده و با انتقال به دوران جوانی و انتخاب نقش اجتماعی به پایان می‌رسد. در

این دوره تغییرات متعدد درونی و بیرونی با سرعت شکل می‌گیرند. تغییرات بیرونی، فیزیکی و ظاهری هستند و تغییرات درونی به شکل‌گیری امیال، شناخت‌ها و افکار مربوط می‌شوند...» (سلطانی‌پناه، ۱۴۰۱: ۲۶-۲۷).

تغییرات مختلف دوره نوجوانی از دیدگاه

نظریه‌های مختلف رشد

در بررسی تغییرات دوره‌ی نوجوانی از منظر روانشناسی رشد نظریات مختلفی از سوی نظریه-پردازانی از جمله پیاژه، فروید و... مطرح گردیده که در ادامه به شرح برخی از آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱- دیدگاه زیستی-تکاملی (نظریه ژان ژاک روسو):^۴

روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲م) را به خاطر طغیان بر ضد تأثیر جامعه و اعتقاد قوی او بر طبیعت می‌توان از دانشمندان این دیدگاه به شمار آورد. روسو معتقد بود رشد افراد طی چهار مرحله اصلی به پیش می‌رود نوباوگی، کودکی، اواخر کودکی و نوجوانی در مرحله چهارم که با بلوغ آغاز می‌شود کودک آشکارا به موجودی اجتماعی تبدیل می‌شود روسو معتقد بود که بلوغ در ۱۵ سالگی یعنی اندکی دیرتر از آنچه امروز اتفاق می‌افتد آغاز می‌گردد. در این زمان نوجوان تولد دیگری را تجربه می‌کند وضعیت جسمی او تغییر می‌یابد و تغییراتی احساسی از درون او آغاز می‌شود.

۲- دیدگاه روان‌پویایی (نظریه زیگموند فروید):^۵
در نظریه فروید (۱۸۵۶-۱۹۳۹م) طبیعت آدمی به صورت متفاوت از پیش مطرح می‌شود. در این نظریه زندگی فرد تحت تأثیر انگیزش‌ها و تعارضات عمده‌تاً ناآگاه است و شخصیت فرد بر اساس تجربه‌های اولیه زندگی او شکل می‌گیرد. فروید نیز مانند هال و گزل وقوع نوجوانی را زمان‌بندی شده و خارج از کنترل فرد می‌داند. وی نوجوانی را ناشی از افزایش غریزه جنسی می‌داند که به مرحله نهفتگی پایان می‌دهد و به دنبال آن توجه دوباره به مسئله ادیپی و کشش نوجوان به

جنس مخالف (از والدین) و ترس از انتقام جنس موافق (از والدین) پدیدار می‌شود.

۳- دیدگاه شناختی اخلاقی (نظریه ژان پیاژه):^۶
پیاژه (۱۸۹۶-۱۹۸۰م) با الهام از اطلاعات دقیق خود از فلسفه زیست‌شناسی و مشاهدات تجربی خود از کودکان یکی از بزرگ‌ترین نظریه‌ها در زمینه رشد را پایه‌گذاری کرد پیاژه رشد انسان را نتیجه تعامل رسش (پختگی) و تجربه می‌دانست. پیاژه رشد انسان را طی چهار دوره حسی-حرکتی پیش عملیاتی، عملیات عینی و عملیات صوری می‌دانست که نوجوانان در مرحله عملیات صوری می‌باشند. به نظر پیاژه از سال‌های نوجوانی به بعد فرد می‌تواند تصور امور را در ذهن خود داشته باشد و درباره نتایج فرضی آن‌ها نیز استدلال کند. در این دوره نوجوان با مهارت‌های تازه خود فرضیه می‌سازد و با کمک آن رویدادهای محیطی را پیش‌بینی می‌کند (طاهرزاده و سایه‌میری، ۱۴۰۱: ۱۲-۵).

مهارت‌های زندگی

زندگی کردن نیز همچون هر مهارت دیگری به یادگیری و آموزش احتیاج دارد. یادگیری مهارت‌های زندگی باعث می‌شود تا هرکس بتواند چه از نظر فردی و چه از نظر اجتماعی رفتارهای بهتری داشته و روابط بهتری با دیگران برقرار کند. مهارت‌های زندگی بر اساس تقسیم‌بندی سازمان بهداشت جهانی عبارتند از:
۱- خودآگاهی (شناخت خود) ۲- حل مسئله یا تصمیم‌گیری ۳- همدلی یا هوش‌هیجانی ۴- نه گفتن یا جرأت‌ورزی ۵- تفکر خلاق ۶- تفکر نقاد ۷- مقابله با استرس ۸- کنترل خشم ۹- ارتباط مؤثر (روابط میان فردی) (سیف‌اللهی، ۱۳۹۹: ۱۴).

ارتباط و مهارت‌های ارتباطی میان فردی

«ارتباط فرآیندی است که در طی آن افکار، احساسات و عقاید افراد از طریق تماس مستقیم یا غیرمستقیم انتقال می‌یابد» (دانائی، ۱۳۹۸: ۱۳). در نتیجه برای موفقیت هر چه بیشتر در ارتباطات خود نیازمند

یادگیری مهارت‌های مورد نیاز آن هستیم که به آن مهارت‌های ارتباطی می‌گویند. در تقسیم‌بندی مهارت‌های زندگی به مهارتی اشاره شد به نام مهارت ارتباط مؤثر (میان فردی). ارتباط مؤثر ارتباطی است که در طی آن پیام به روشنی و وضوح بین فرستنده و گیرنده رد و بدل می‌شود و دو نفر به درک یکسانی می‌رسند، در مهارت ارتباط میان فردی که گفته می‌شود افراد در طی آن یاد می‌گیرند که چگونه افکار و احساسات خود را با یکدیگر در میان گذاشته تا بتواند با آن‌ها همکاری داشته باشد، باز به این موضوع اشاره می‌شود که کیفیت این همکاری نیازمند یادگیری مهارت‌های ارتباطی است. در نتیجه ما در روابط میان فردی خود، برای رسیدن به درک و هدف مشترک و مؤثر بودن ارتباط نیازمند یادگیری مهارت‌های ارتباطی میان فردی می‌باشیم.

بازخورد^۷

فیدبک یکی از اجزای بنیادی ارتباط است و بدون آن نمی‌توان درگیری ماهرانه را تجسم کرد. فرستنده پیام از طریق فیدبک‌های دریافتی می‌فهمد که پیام او تا چه حد دریافت شده و چقدر مؤثر بوده‌است. «قسمت نهایی گوش کردن فعالانه دادن بازخورد است» (SKEEN, 2016: 26). ما با بازبینی واکنش‌های طرف مقابل، ارتباطات بعدی خود را بهبود می‌بخشیم در نتیجه به ما کمک زیادی در در دستیابی به نتایج اجتماعی می‌کند. هسلت و اگیلوی^۸ در تعریف فیدبک اشاره کوچکی به این نکته دارند: «فیدبک پاسخی است که شوندگان به طرف مقابل می‌دهند. ما با استفاده از فیدبک دیگران می‌فهمیم که رفتار ما چه تأثیری بر آنان گذارده است و فیدبک آنان ما را قادر می‌سازد تا رفتارهای مان را متناسب با اهداف خود اصلاح کنیم» (হারجی، ۱۳۸۲: ۴۴).

انواع بازخورد

«فیدبک^۹ نیز مثل سایر جنبه‌های پاسخ‌دهی می‌تواند کلامی یا غیرکلامی باشد. فیدبک غیرکلامی خود به

دو بخش صوتی و غیرصوتی تقسیم می‌شود. از فیدبک‌های غیرکلامی بیشتر در موضوعات عاطفی یا ارزیابی‌ها، از فیدبک‌های کلامی بیشتر در مورد نکات کمی یا شناختی استفاده می‌شود» (هارجی، ۱۳۸۲: ۴۴). «پژوهش‌های اخیر در زمینه فیدبک‌های کلامی نشان داده که کامل بودن فیدبک بر سرعت درک مفاهیم پیچیده تأثیر معناداری می‌نهد. وقتی صرف- نظر از پاسخ آزمودنی‌ها به آن‌ها فیدبک کلامی می‌دهیم، بهتر از زمانی که فقط پس از پاسخ به آن‌ها فیدبک می‌دهیم عمل می‌کنند» (همان: ۲۱۱-۲۱۰).

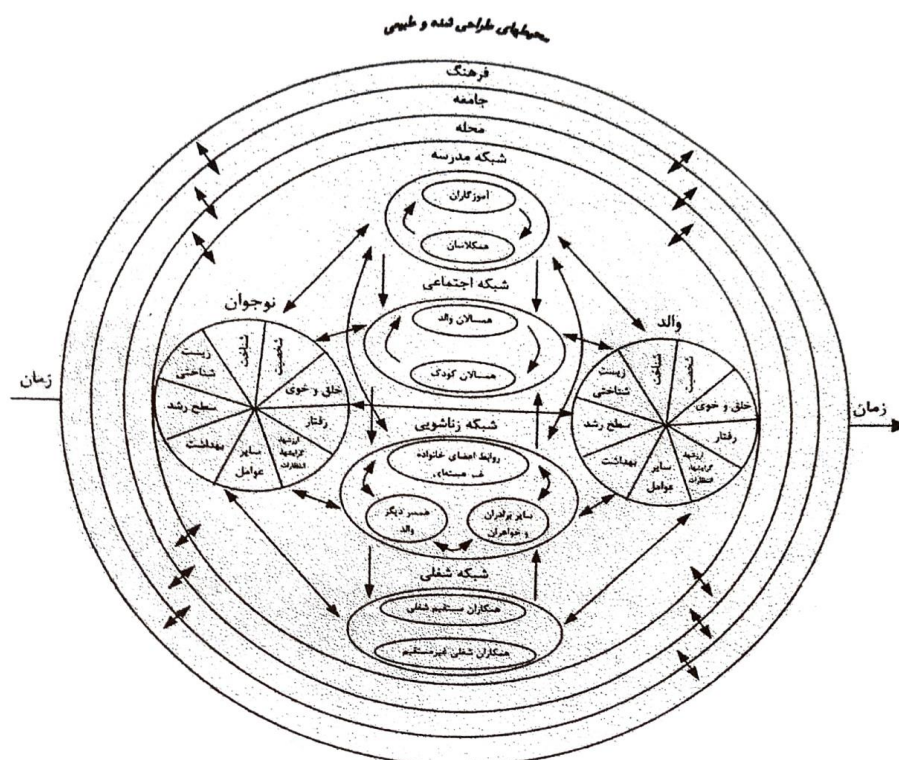
علل نیاز نوجوانان به یادگیری مهارت‌های

ارتباطی میان فردی از منظر روانشناسی رشد

۱- الگوی رشد نوجوان

درباره‌ی الگوی رشد نوجوان نظریات و دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. یکی از این دیدگاه‌ها از سوی

ریچارد لرنر^{۱۰} است که به عوامل زیستی، روانی و اجتماعی در رشد نوجوان توجه دارد. لرنر الگویی از تعامل عوامل مختلف را که بر رشد نوجوان اثر می‌گذارند را بر اساس زیر ارائه داده‌است (تصویر ۱). «در دایره سمت چپ، عوامل مختلفی که بر زندگی نوجوان اثر می‌گذارد مشاهده می‌شود. دایره سمت راست نشان می‌دهد که همان عوامل بر رفتار والدین اثر می‌گذارند. نوجوانان و والدین از طریق چهار شبکه اصلی یعنی شبکه مدرسه (تعامل بین معلمان و هم‌کلاسی‌ها)، شبکه اجتماعی (تأثیر والدین و همسالان نوجوان)، شبکه ازدواج (که دربرگیرنده کلیه افراد خانواده است) و شبکه کاری (که بر افراد مرتبط با نوجوانان و همچنین والدین اوست و افرادی که به طور غیرمستقیم با آن‌ها در ارتباط‌اند)، با هم در تعاملند» (شهرآرای، ۱۳۸۴: ۲۷-۲۶).

تصویر ۱- الگوی تعاملی پویای لرنر از رشد نوجوان، گرفته شده از الگوی تعاملی پویای لرنر از رشد نوجوان.

منبع: (شهرآرای: ۱۳۸۴: ۲۶)

۲- تغییر در ادراک بین فردی

یکی دیگر از تغییرات دوران نوجوانی نسبت به دوران کودکی این است که فرد کم‌کم از نوعی خودخواهی، خودمحوری و تفکری که فقط به اینجا و اکنون محدود است به تفکری دست پیدا می‌کند که به احتمالات بسط داده شده و همچنین کم‌کم به نظرات دیگران نیز اهمیت داده و آن‌ها را نیز در نظر می‌گیرد (جدول ۱).

«آنچه برای رشد در طول نوجوانی اهمیت خاصی دارد، یک رشته تغییرات در ادراک بین فردی است. سلمن^{۱۱} دو روش عمده را که نوجوانان در مفاهیم‌شان از خود و دیگران تغییر می‌کنند تشخیص داده‌است: (۱) تشخیص آن که دیدگاه‌های دیگران متفاوت از دیدگاه خود فرد است. (۲) درک شیوه‌هایی که این دیدگاه‌های متفاوت ممکن است رفتار هر شخص را نسبت به دیگران تحت تاثیر قرار دهد» (شهرآرای، ۱۳۸۴: ۱۵۵).

۳- تغییر مناسبات در خانواده و تأثیرات گروه همسالان

«آشکارترین فشار بر روابط دوران نوجوانی از دگرگونی‌های بدنی، اجتماعی و شناختی در خود نوجوان ناشی می‌شود. نوجوان به گونه‌ای فزاینده همانند بزرگسالان به نظر می‌رسند و اغلب همانند آن‌ها استدلال و رفتار می‌کنند. در این دوره، تعاملات نیز تغییر می‌کنند. در مقایسه‌ی با کودکی، نوجوانی سهم بزرگ‌تری از تعاملات بین والدین و کودکان، جرأت‌ورزی‌ها و گاه مخالفت‌ها را در بردارد. همچنین از جمله تغییراتی که در دوران نوجوانی نسبت به کودکی ایجاد می‌شود این است که نوجوان بر خلاف

کودک که بیشتر وقت خود را با والدین صرف می‌کند، نوجوان زمان بیشتری را با دوستان، همکلاسی‌ها و گروه‌های همسال خود می‌گذراند. نوجوانان تلاش می‌کنند تا در این گروه‌ها بتوانند مقبولیت مورد نظر خود را در میان اعضای گروه کسب کنند و از این حیث به اعتبار دست پیدا کنند» (شهرآرای، ۱۳۸۴: ۳۰۴ و ۲۵۰).

سنجش اثرگذاری آموزش‌ها به شیوه نمایش خلاق

اثرگذاری آموزش‌های داده شده را در دو مرحله پیش آزمون (بعد از جلسات اعتمادسازی) و پس آزمون (جلسه پایانی) با استفاده از پرسشنامه سنجش مهارت‌های ارتباطی بارتون^{۱۲} سنجیده‌ایم. جامعه‌آماری در این پژوهش دو گروه از دانش‌آموزان پسر مدارس مختلف بودند که در دو گروه آزمون (۵۵ نفر) و شاهد (۴۰ نفر)، در دو مرحله پیش و پس آزمون و پس از ۱۲ جلسه آموزشی مورد بررسی قرار گرفتند. همچنین باید گفت مرحله اول پیش آزمون، گروه آزمون پس انجام دوره اعتمادسازی انجام شد. برای جمع‌آوری داده و بررسی تأثیرگذاری آموزش‌ها از پرسشنامه سنجش مهارت ارتباطی بارتون بهره بردیم. در این تحقیق از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده که شاخص‌های آمار توصیفی، جداول فراوانی، میانگین و انحراف استاندارد جهت عینی‌تر شدن نتایج به‌دست آمده و جهت بررسی تفاوت میانگین‌ها (پیش‌آزمون و پس‌آزمون) از آزمون تحلیل کوواریانس و در کلیه‌ی تجزیه و تحلیل‌های آماری این پژوهش از نرم‌افزار «SPSS» استفاده شده‌است (جدول ۲).

جدول ۱- تفاوت‌های میان تفکر کودک و تفکر نوجوان. منبع: (شهرآرای، ۱۳۸۴: ۸۶)

کودکی	نوجوانی
تفکر به اینجا و اکنون محدود است.	تفکر به احتمالات بسط داده می‌شود.
حل مسئله تحت تأثیر جزئیات مسئله است.	حل مسئله با آزمون فرضیه برنامه‌ریزی شده هدایت می‌شود.
تفکر به اشیاء و موقعیت‌های ملموس محدود می‌شود.	تفکر به اندیشه‌ها و همچنین واقعیت ملموس بسط داده می‌شود.
تفکر بر چشم‌انداز خود فرد متمرکز است.	تفکر، چشم‌انداز دیگران را در بر می‌گیرد.

جدول ۲- مراحل سنجش پیش و پس‌آزمون گروه اصلی و شاهد. منبع: (نگارندگان)

مراحل سنجش	پیش‌آزمون (اصلی)	پیش‌آزمون (شاهد)	پس‌آزمون (اصلی)	پس‌آزمون (شاهد)
جامعه آماری	۵۵	۴۰	۵۵	۴۰
تعداد سؤالات	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
تعداد مؤلفه	۳	۳	۳	۳

آمار توصیفی

میانگین و انحراف معیار کلیه متغیرهای پژوهش در دو مرحله پیش و پس‌آزمون آورده شده‌است (جدول ۳).

جدول ۳- نتایج توصیفی متغیرهای پژوهش. منبع: (نگارندگان)

گروه		تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
گروه آزمایش	پیش‌آزمون مهارت بازخورد	۵۵	۲۰٫۸۵	۳٫۴۵
	پس‌آزمون مهارت بازخورد	۵۵	۲۳٫۰۷	۳٫۲۱
گروه شاهد	پیش‌آزمون مهارت بازخورد	۴۰	۲۲٫۱۳	۴٫۳۵
	پس‌آزمون مهارت بازخورد	۴۰	۲۱٫۲۵	۳٫۲۸

آمار استنباطی

مهارت بازخورد

پرسشنامه ارائه شده به گروه آزمون و شاهد، به صورت پیش‌آزمون و پس‌آزمون و دربردارنده شش سؤال در رابطه با مهارت بازخورد می‌باشد. میانگین و انحراف معیار «مهارت بازخورد» آزمودنی‌هایی که در گروه آزمون و با رویکرد نمایش خلاق شرکت داشته‌اند و آزمودنی‌هایی که شرکت نداشته‌اند به صورت زیر می‌باشد:

آزمون همگنی واریانس

آزمون همگنی واریانس گروه‌های آزمون و شاهد با متغیر وابسته «مهارت بازخورد» (پس‌آزمون) انجام شد که نتیجه آن در ادامه آمده‌است (جدول ۳). خطای واریانس دو گروه آزمایش و شاهد در متغیرهای وابسته مورد نظر در سطح معناداری $P > 0.05$ با یکدیگر تفاوت معناداری ندارند، بنابراین مفروضه همگن بودن

خطای واریانس گروه‌ها پذیرفته می‌شود (جدول ۴). نتایج تحلیل کوواریانس تک متغیری رو نمرات پس‌آزمون «مهارت بازخورد» نوجوانان گروه‌های آزمایش و کنترل، با کنترل پیش‌آزمون را نشان می‌دهد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود بین نوجوانان گروه آزمایش که تحت آموزش نمایش خلاق قرار گرفته‌اند و گروه شاهد که تحت آموزش قرار نگرفته‌اند از نظر «مهارت بازخورد» تفاوت معناداری ($P > 0.05; f = 17.42$) وجود دارد. بنابراین فرض صفر رد و فرضیه پژوهش که نمایش خلاق بر ارتقاء مهارت بازخورد موثر است، مورد تایید قرار می‌گیرد (جدول ۵).

جدول ۴- آزمون همگنی واریانس‌های لوین متغیرهای وابسته «مهارت بازخورد» (پس‌آزمون). منبع: (نگارندگان)

	F	1Df	2Df	Sig.
"مهارت بازخورد"	۱٫۱۹	۱	۹۳	۰٫۱۷

جدول ۵- نتایج تحلیل کوواریانس تک متغیری روی نمرات پس‌آزمون «مهارت بازخورد» گروه‌های آزمایش و کنترل، با کنترل پیش‌آزمون مستخرج از «SPSS». منبع: (نگارندگان)

منبع تغییرات	مجموع مجزورات	Df	میانگین مجزورات	f	Sig.	توان آزمون
پیش‌آزمون	۵۸۸,۹۵۴	۱	۵۸۸,۹۵۴	۱۳۹,۵۵۷	۰,۰۰	۰,۶۰۳
گروه	۷۳,۵۴۱	۱	۷۳,۵۴۱	۱۷,۴۲۶	۰,۰۰	۰,۱۵۹
خطا	۳۸۸,۲۵۵	۹۲	۴,۲۲	-	-	-

تحلیل نتایج

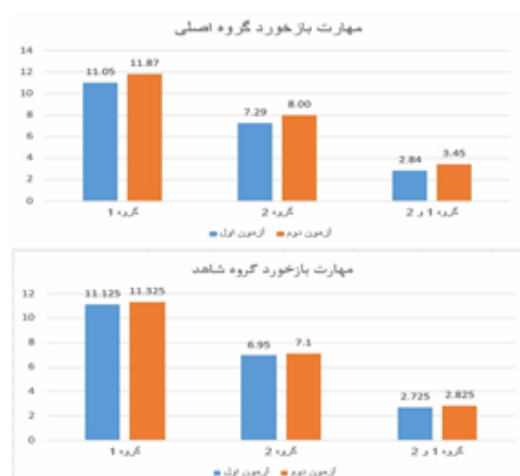
در مرحله اول بررسی همگنی واریانس‌ها و نرمال بودن پراکندگی داده‌ها با تأیید فرض $P > 0.05$ انجام گرفت و مشخص گردید که می‌توان دو گروه اصلی و شاهد را با یکدیگر مقایسه نمود. در مرحله دوم و با بررسی نتیجه‌ی به دست آمده $(P > 0.05; f = 17.42)$ نشان داده شد که میان دو گروه اصلی و شاهد تفاوت معناداری میان نتایج به دست‌آمده در مراحل پیش‌آزمون و پس از آزمون دو گروه وجود دارد، که این تفاوت نشان‌دهنده‌ی مؤثر بودن آموزش‌های صورت گرفته به شیوه‌ی نمایش‌خلاق و ارتقاء مهارت بازخورد گروه اصلی مورد آزمایش می‌باشد.

در مرحله‌ی پایانی که نمودارهای آن در ادامه آمده است، نخست با تقسیم‌بندی پارامترهای مؤثر در ارتقاء مهارت بازخورد به دو گروه ۱- بازخورد کلامی ۲- بازخورد غیرکلامی سؤالات مربوط به مهارت بازخورد در پرسشنامه را با توجه به گروه‌بندی انجام شده دسته‌بندی نموده که برخی از پرسش‌ها در هر دو گروه جای می‌گرفتند (جدول ۶). در ادامه با بررسی میانگین‌های به‌دست‌آمده برای دو گروه اصلی و شاهد، در دو مرحله‌ی پیش و پس از آزمون مشاهده شد که تغییرات مرحله‌ی پس از آزمون گروه اصلی که تحت آموزش قرار گرفته‌اند، به نسبت تغییرات گروه شاهد که تحت هیچ آموزشی نبوده‌اند کاملاً محسوس و حاکی از مؤثر بودن آموزش‌های صورت گرفته و ارتقاء

مهارت بازخورد در دانش‌آموزان می‌باشد. به طور مثال در گروه اول سؤالات، تغییر میانگین بین دو مرحله‌ی پیش و پس از آزمون گروه اصلی (۰,۸۲) و در گروه شاهد (۰,۲) می‌باشد (نمودار ۱). ذکر این نکته لازم است که افزایش جزئی میانگین در مرحله پس از آزمون گروه شاهد صرفاً به جهت فرآیند طبیعی یادگیری در طول سال تحصیلی بوده و علت دیگری ندارد.

جدول ۶- دسته‌بندی سؤالات پرسشنامه براساس گروه‌بندی پارامترها. منبع: (نگارندگان)

سؤال	گروه
۱	۱
۵	۱
۹	۲
۱۱	۲
۱۳	۱
۱۶	۱ و ۲

نمودار ۱- مقایسه‌ی میانگین پارامترهای مهارت بازخورد میان دو گروه اصلی و شاهد. منبع: (نگارندگان)

نتیجه‌گیری

با توجه به پژوهش صورت گرفته و در پاسخ به این دو پرسش که چگونه می‌توان از نمایش خلاق در آموزش مهارت‌های ارتباطی به نوجوانان ۱۳-۱۵ سال بهره برد و همچنین این آموزش‌ها چه تأثیراتی را از خود بر جای خواهند گذاشت می‌توان گفت که نمایش خلاق با دارا بودن ویژگی‌های متنوعی از جمله سادگی، فرآیند محور بودن، نقش‌آفرینی و...، دارا بودن منابع متعدد و جذاب و همچنین به‌کارگیری تکنیک‌های متنوعی از جمله بداهه‌پردازی می‌تواند به‌عنوان روش آموزشی نوین مورد استفاده قرار بگیرد. تحلیل نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که آموزش مهارت بازخورد به شیوه‌ی نمایش خلاق می‌تواند موجب ارتقاء این مهارت در گروه سنی نوجوانان ۱۳-۱۵ سال شود. بررسی و تحلیل کمی و کیفی نتایج به‌دست آمده از پرسشنامه‌ها نیز نشان دهنده و تصدیق‌کننده‌ی این امر می‌باشد. به طور مثال در بررسی تغییرات پارامترهای گروه دوم مهارت بازخورد (غیرکلامی) شاهد تفاوت قابل توجه بین رشد میانگین گروه اصلی (۰,۷۱) و گروه شاهد

پی‌نوشت

(۰,۲) در دو مرحله‌ی پیش و پس از آزمون می‌باشیم. از جمله مشکلات در مسیر این پژوهش عدم آشنایی مدیران و دانش‌آموزان با این شیوه و به طور کلی نادیده گرفته شدن شیوه‌های نوین آموزشی توسط سیستم آموزش و پرورش بود، که پیشنهاد می‌شود برای ترویج آموزش به شیوه‌ی نمایش خلاق با تربیت نیروهای متخصص با کمک مربیان توانمند این حوزه و همچنین آشنا نمودن مدیران و معلمان مدارس با تأثیرات و مزایای تدریس به این شیوه و حرکت نظام آموزش و پرورش کشور به سمت استفاده از روش‌های نوین آموزشی از جمله این روش شاهد رشد و شکوفایی هر چه بیشتر نظام آموزشی و دانش‌آموزان خصوصاً گروه سنی نوجوان باشیم. به‌عنوان پیشنهاد برای پژوهش‌های بیشتر می‌توان تأثیر آموزش به شیوه‌ی نمایش خلاق را در آموزش سایر مهارت‌های زندگی و حتی آموزش سایر دروس برای گروه سنی نوجوان و نیز دختران نوجوان مورد بررسی و تحلیل قرار داد.

1. Drama games for rehearsals
2. JESSICA SWALE
3. Dewey W Chambers
4. Jean Jacques Rousseau
5. Sigmund Freud
6. Jean Piaget
7. Feedback
8. Haslett & Ogilvie
9. Feedback
10. Richard Lerner
11. Selman
12. Barton

منابع

- آقاعباسی، یدالله (۱۳۸۶)، *نمایش خلاق: قصه‌گویی و تئاترهای کودکان و نوجوانان*. تهران: انتشارات قطره.
- ابوالمعالی، اکرم (۱۴۰۱)، *نمایش خلاق، آزمایشگاهی برای زندگی*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- اکبرلو، منوچهر (۱۴۰۱)، *نمایش خلاق برای کودکان: ویژگی‌ها، کارکردها، شیوه‌ها و نمونه‌ها*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- چمبرز، دیویی (۱۳۹۳)، *قصه‌گویی و نمایش خلاق، ترجمه ثریا قزل‌ایاغ*. تهران: انتشارات مرکز دانشگاهی.
- دانائی، نسرين (۱۳۹۸)، *مهارت‌های ارتباط موثر*. تهران: نشر سخن.
- سیفاللهی، پرتو (۱۳۹۹)، *مهارت‌های زندگی برای نوجوانان*. تهران: انتشارات کلام.
- شهرآرای، مهرناز (۱۳۸۴)، *روان‌شناسی رشد نوجوانان «دیدگاه تحولی»*. تهران: علم.
- شیخ‌الاسلام، فائزه (۱۴۰۱)، *نمایش خلاق راهی به سمت تفکر و تجسم خلاق با تمرکز بر تقویت مهارت‌های فردی و اجتماعی*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- طاهرزاده قهفرخی، سجاد؛ سایه‌میری، احسان (۱۴۰۰)، *بررسی تغییرات مختلف جسمانی، شناختی و اجتماعی دوره نوجوانی از دیدگاه‌های مختلف و مشکلات و اختلالات روانی این دوره*. مجله پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۴۳(۴)، ۱۳-۲.
- کیانیان، داوود (۱۴۰۱)، *مبانی نمایش خلاق*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- هارجی، اون؛ ساندروز، کریستین؛ دیکسون، دیوید (۱۳۸۲)، *مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان فردی*. ترجمه خشایار بیگی و مهرداد فیروزبخت، تهران: انتشارات رشد.
- مجله نوجهان (۱۴۰۱)، *مجموعه سخنرانی‌های نشست پژوهشی، تحت عنوان «نوجوانی؛ نگاهی نو»*، شماره صفر، سخنرانان: مرجان سلطانی‌پناه، حسام‌سلامت، علی اصغر سیدآبادی، شبیم صفایی، تهران: نوجهان.

References

- Casado, Denver (2014), *Teaching drama: The essential hand book*, San Francisco, CA: Beat by Beat Press.
- Heinig, Ruth Beall (1993), *Creative drama for the classroom teacher (4th Edition)*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Skeen Michelle, McKay Mtthew, Fanning Patrick, Skeen Kelly (2016), *Communication skills for teens: How to listen, express & connect for success*, Oland, CA: Instant Help Books: an Imprint of New Harbinger Publications, Inc.
- Swale, Jessica (2016), *Drama games for rehearsals*, London: Nick Hern Books.